

Joanna M. Domańska

Gdańska Szkoła Wyższa

Opieka nad dzieckiem i jej formy – ustalenia teoretyczne i podstawy legislacyjne (za lata 1945-1989)

Pojęcie opieki jest rozumiane najczęściej jako działalność opiekuńczo-wychowawcza¹. W literaturze przedmiotu jest wiele jej interpretacji², spośród których na szczególną uwagę zasługują stanowiska A. Kelma i Z. Dąbrowskiego.

Według A. Kelma, przez „opiekę nad dzieckiem będziemy rozumieć działania podejmowane przez osoby lub instytucje wobec dzieci – w związku z faktyczną lub potencjalną sytuacją zagrożenia i brakiem lub ograniczonymi możliwościami przewyciężenia tej sytuacji przez samo dziecko – w celu zapewnienia prawidłowych warunków rozwoju i wychowania młodego pokolenia”³. Tak więc *definiensem* – w takim ujęciu opieki – będzie sytuacja zagrożenia dziecka, która przez działania opiekuńczo-wychowawcze ma zostać przewyciężona.

Z. Dąbrowski rozpatruje opiekę w dwóch aspektach:

- w znaczeniu ogólnym, gdzie oznacza ona „obiektywne konieczne czynności i zachowania jej podmiotów wobec zależnych niesymetrycznie od nich przedmiotów, polegające na ciągłym – w określonych granicach – zaspokajaniu ich ponadpodmiotowych potrzeb

¹ M. Winiarski, *Przedmiot i struktura pedagogiki opiekuńczej*, (w:) *Pedagogika opiekuńcza – podstawy metodologiczne i wybrane kierunki opieki nad dzieckiem*, (red.) Trempała E., PWN, Warszawa 1992, s. 43–44.

² Zjawisko opieki jest od dawna przedmiotem zainteresowania pedagogów. Zapoczątkowała je H. Radlińska, do której poglądów nawiązuje wielu innych autorów. Począwszy od lat 90. XX wieku niektórzy pedagodzy uważają, że konieczne jest nowe spojrzenie na istotę opieki – osadzone w koncepcji społeczeństwa obywatelskiego.

³ A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, WSiP, Warszawa 1983, s. 20.

i kompensowaniu niedyspozycji do samozachowania i samostero-
wania”⁴;

- w znaczeniu międzyludzkim – jako ciągłe i bezinteresowne zaspokajanie ponadpodmiotowych potrzeb wychowanka przez opiekuna. Potrzeby ponadpodmiotowe to takie, których dziecko nie potrafi samodzielnie zaspokoić⁵.

Z powyższego wynika, że opieka nad dzieckiem sytuuje się w zakresie definicji opieki międzyludzkiej.

Syntetyzując, pojęcie opieki nad dzieckiem w szerokim znaczeniu oznacza „system świadczeń i usług skierowanych na ochronę i wspieranie rozwoju dzieci i młodzieży”⁶; w znaczeniu węższym – zaspokajanie potrzeb rozwojowych i wychowawczych, a także „działania podejmowane przez osoby i instytucje w związku z faktycznym lub potencjalnym zagrożeniem dobra dziecka w przypadku braku lub ograniczonych możliwości przezwyciężenia tej sytuacji przez samo dziecko”⁷.

Opieka nad dziećmi należy do powinności rodziny, lecz jeśli rodzina – z różnych względów – nie jest jej w stanie zapewnić, obowiązki przejmuje państwo. Od stuleci wśród zadań polityki społecznej znajdowały się i te dotyczące sierot. W ich zakres wchodziło wspieranie rodziny, zapobieganie przemocy i zaniedbywaniu dzieci; czuwanie nad ich prawidłowym rozwojem; podejmowanie określonych działań w sytuacji wszelkich zagrożeń dobra dziecka; zapewnienie opieki (stałej lub tymczasowej) dzieciom pozbawionym domu rodzinnego⁸.

Ochrona i promowanie rozwoju dzieci *sensu largo* oznacza „zintegrowane działania w obszarze zdrowia, edukacji, kultury, sportu oraz systemu zabezpieczenia i pomocy społecznej, w celu poprawy jakości życia populacji dzieci”⁹; *sensu stricto* – „opieka nad dzieckiem (ochrona i interwencja) jest zadaniem systemu pomocy społecznej, a objęcie dziecka opieką służb społecznych staje się niezbędne w sytuacji, gdy rodzice i krewni dziecka z różnych powodów (śmierci, opuszczenia, choro-

⁴ Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza (pedagogika opieki) jako dyscyplina naukowa*, PWN, Toruń 1987, s. 29.

⁵ Z. Dąbrowski, F. Kulpiński, *Pedagogika opiekuńcza. Historia, teoria, terminologia*, Wyd. UWM, Olsztyn 2000, s. 132–140.

⁶ Z. Stelmaszuk, W., M. Kolankiewicz, *Opieka nad dzieckiem*, (w:) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. III, (red.) Pilch T., Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 838.

⁷ Tamże, s. 838.

⁸ Tamże, s. 838.

⁹ Tamże, s. 838.

by lub trudności życiowych) nie są w stanie zapewnić mu odpowiednich warunków życia lub gdy dochodzi do poważnych zaniedbań lub złego traktowania dzieci. Interwencja może być konieczna w razie konfliktów w rodzinie, niepokojącego zachowania dziecka, poważnych problemów szkolnych lub wejścia w konflikt z prawem, a także w związku z problemami zdrowotnymi i specjalnymi potrzebami edukacyjnymi¹⁰. W takich przypadkach podejmowane są przez powołane do tego celu służby działania zmierzające do udzielenia pomocy dziecku lub jego rodzinie. Za tego typu opiekę odpowiedzialne są władze centralne lub lokalne, natomiast ich realizację zleca się organizacjom pozarządowym, instytucjom państwowym, prywatnym, wyznaniowym lub osobom prywatnym. W ujęciu międzynarodowym, znaczącą rolę w tym względzie odgrywają takie organizacje, jak: UNICEF, Caritas, Save the Children. Pracę tych organizacji reguluje polityka społeczna i ustawodawstwo poszczególnych krajów. Kształt systemu opieki wyznaczają wartości kulturowe, religia, tradycje, poziom zamożności i różnice geograficzne¹¹.

Osoby i instytucje zajmujące się opieką nad dzieckiem wchodzą w skład swego rodzaju klasyfikacji, ze względu na formę¹².

W przypadku opieki nad dzieckiem, formy tej działalności są różne. Wyróżnia się wśród nich treści i funkcje podstawowe – wspólne, które są niezmiennikami opieki, oraz cechy wewnętrzne, treści i funkcje specyficzne – właściwe danej formie. Funkcje specyficzne są czynnikami swoistości i odrębności każdej formy.

Dziedzina opieki nad dzieckiem jest zróżnicowana. Wyróżnia się w niej specyficzne układy opiekuńcze, tj. opiekę rodzinną i instytucje opiekuńczo-wychowawcze.

Każda z form opieki powinna mieć następujące cechy konstruktywne:

- określoną całość strukturalno-funkcjonalną;
- moduł niezmiennych podstawowych funkcji i treści opieki;
- specyficzny układ uwzględniający wielorakie swoistości, jak np. struktura, funkcje, podstawy materialno-organizacyjne i prawne;
- stanowić wytwór obiektywnego zapotrzebowania społecznego¹³.

¹⁰ Tamże, s. 838–839.

¹¹ Tamże, s. 838–839.

¹² Termin „forma” (jako kształt zewnętrzny) oznacza sformalizowaną konstrukcję treści i związanych z nimi funkcji działalności zorganizowanej.

¹³ Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, cz. 2., Wyd. UWM, Olsztyn 1995, s. 9–10.

Wyżej zaprezentowane cechy są jednocześnie założeniami, przy których uwzględnieniu pojęcie „formy opieki” można rozumieć jako „całościowy, zbiektyzowany układ opieki, zawierający treści i funkcje podstawowe niezmiennie oraz treści, funkcje, materialno-organizacyjno-prawne podstawy i kształty zewnętrzne, specyficzne”¹⁴.

Formy opieki nad dzieckiem podlegają podziałowi. Klasyfikacji tych form jest kilka, jednakże chyba najbardziej rozwiniętą podaje A. Kelm. Dokonuje podziału na dwa główne rodzaje, ze względu na:

- zakres zadań opiekuńczo-wychowawczych podjętych względem dziecka i czas trwania opieki;
- typ środowiska wychowawczego, do którego go przyporządkowano.

Pierwszy rodzaj klasyfikacji pociąga za sobą podział form opieki na dwie główne grupy: opieki całkowitej i częściowej. Do form opieki całkowitej można zaliczyć te, w których realizuje się pełny zakres zadań opiekuńczo-wychowawczych i bierze odpowiedzialność za organizację życia dziecka w ciągu doby. W przypadku form opieki częściowej, zakres zadań opiekuńczo-wychowawczych i odpowiedzialność za organizację życia dziecka są częściowe i doraźne.

Drugi rodzaj wskazuje na środowisko interwencji wychowawczej, tj. opiekę w rodzinie, szkole, placówkach opiekuńczo-wychowawczych, opiekę środowiskową w miejscu zamieszkania¹⁵.

W okresie Polski Ludowej było wiele form opieki nad dzieckiem. W kategorii opieki całkowitej A. Kelm wyróżnił:

1. Opiekę nad dzieckiem w rodzinie (własnej, adopcyjnej, zastępczej i rodzinnym domu dziecka); opiekę szkolną (w internacie szkolnym, międzyszkolnym, bursie, stacji uczniowskiej, ośrodku szkolno-wychowawczym); opiekę zakładową (pogotowie opiekuńcze, dom dziecka, dom wczasów dziecięcych, specjalny zakład wychowawczy, ogniska wychowawcze) – podległe Resortowi Oświaty i Wychowania.
2. Rodziny opiekuńcze dla dzieci do lat trzech, domy małego dziecka, żłobki tygodniowe, szpitale dziecięce i oddziały dziecięce w szpitalach, prewentoria i sanatoria dziecięce, zakłady specjalne dla dzieci głęboko upośledzonych i kalekich – podległe Resortowi Zdrowia i Opieki Społecznej.

¹⁴ Tamże, s. 10.

¹⁵ A. Kelm, *Formy...*, dz. cyt., s. 51.

3. Zakłady wychowawcze i poprawcze, izby dziecka Milicji Obywatelskiej i schroniska dla nieletnich – podległe Resortowi Sprawiedliwości; Spraw Wewnętrznych; Pracy, Płacy i Spraw Socjalnych.
- W kategorii opieki częściowej zaś w/w badacz wyszczególnił:
1. Pomoc materialna rodzinie własnej i zastępczej dziecka, poradnictwo opiekuńczo-wychowawcze dla rodziców, przedszkola, szkoły, ogniska wychowawcze, świetlice blokowe i osiedlowe, kluby dziecięce i młodzieżowe, ogrody jordanowskie, place gier i zabaw – podległe Resortowi Oświaty i Wychowania.
 2. Pomoc materialna dla małych dzieci i rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej, żłobkiienne, poradnictwo lekarskie ogólne i specjalistyczne, poradnictwo w zakresie zdrowia psychicznego – podległe Resortowi Zdrowia i Opieki Społecznej.
 3. Ochrona praw dziecka, opiekuństwo prawne, kuratela, poradnictwo prawne, profilaktyka przestępczości nieletnich, ochrona macierzyństwa oraz ochrona praw młodocianych pracowników, renty i zasiłki dla dzieci i rodzin z tytułu ubezpieczeń społecznych¹⁶ – podległe Resortowi Sprawiedliwości; Spraw Wewnętrznych; Pracy, Płacy i Spraw Socjalnych.

Właściwa opieka nad dziećmi osieroconymi możliwa jest wyłącznie w formach opieki całkowitej, która polega na „przejęciu i ponoszeniu pełnej odpowiedzialności opiekunów za podopiecznych oraz [...] zaspokojeniu wszystkich ich ponadpodmiotowych potrzeb”¹⁷. Opiekę całkowitą nad tą grupą dzieci pełniły i dalej pełnią: domy dziecka, domy małego dziecka, rodziny adopcyjne, rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka (wioski dziecięce)¹⁸. Wymienione formy można pogrupować na rodzinne i instytucjonalne. Wśród rodzinnych znajdują się: rodziny zastępcze i adopcyjne, rodzinne domy dziecka, wioski dziecięce, wśród instytucjonalnych: domy małego dziecka i domy dziecka¹⁹.

Zanim jednak dziecko trafi do właściwej sobie instytucji, przebywa w pogotowiu opiekuńczym, do którego zadań należą zdiagnozowanie dziecka i ustalenie rodzaju opieki. W okresie oczekiwania na tę decyzję pogotowie zapewnia mu opiekę doraźną. W tym okresie podopieczni są poddawani

¹⁶ Tamże, s. 52–53.

¹⁷ Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza...*, dz. cyt., s. 22.

¹⁸ Tamże, s. 25–26.

¹⁹ J. Kuźma, *Koncepcje zmian w systemie opieki nad dziećmi osieroconymi i opuszczonymi*, (w:) *Stan i koncepcje rozwoju opieki i wychowania w Polsce*, (red.) Z. Brańka, J. Kuźma, Wyd. WSP, Kraków 1996, s. 19.

działalności kompensacyjnej, terapeutycznej, reedukacyjnej i resocjalizacyjnej. Mają też umożliwioną realizację obowiązku szkolnego. Głównym zaś zadaniem tej instytucji jest odpowiednie zakwalifikowanie wychowanków do innych instytucji zakładowych (opiekuńczo-wychowawczych, resocjalizacyjnych) lub rodzinnych²⁰, w których mogłyby przebywać do momentu usamodzielnienia.

Przyjęcie dziecka do pogotowia opiekuńczego odbywa się na podstawie skierowania wydanego przez kuratora oświaty, na wniosek policji, szkoły, przedstawiciela organizacji społecznej lub innej osoby stwierdzającej jego porzucenie, zagrożenie życia lub zdrowia. W przypadkach nagłych, wymagających natychmiastowego zapewnienia dziecku opieki, istnieje możliwość przyjęcia bez skierowania, bez zgody rodziców oraz bez orzeczenia sądu²¹.

Pobyt w pogotowiu kończy się z chwilą ustania przyczyn umieszczenia; doprowadzenia do zakwalifikowania podopiecznego do innej, właściwej formy opieki; w przypadku skreślenia z listy wychowanków, co następuje w sytuacji nieusprawiedliwionej nieobecności trwającej ponad 6 tygodni (licząc od momentu powiadomienia policji) lub ukończenia 18 roku życia²².

Dzieci zakwalifikowane do rodzinnych form opieki napotykają optymalne rozwiązanie swojej losowej sytuacji, biorąc pod uwagę kompensację potrzeb opiekuńczo-wychowawczych. Wiadomo, że najlepszym środowiskiem wychowawczym jest własna rodzina, lecz gdy przestaje pełnić swoje funkcje, wówczas jej naśladowcą staje się rodzina adopcyjna, zastępcza, rodzinne domy dziecka lub wioski dziecięce.

Spośród wymienionych form rodzina adopcyjna jest najkorzystniejsza i najbardziej skuteczna pod względem kompensowania braku lub zaburzonego funkcjonowania domu rodzinnego²³. Dla wielu dzieci jest ona jedyną szansą na posiadanie rodziny i prawdziwego domu, a dla rodziców adoptujących – szansą na zrealizowanie się w tej roli²⁴. Jej szczególne walory opiekuńczo-wychowawcze kryją się też w stworzeniu prawnej więzi rodzinnej,

²⁰ *Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki*, (red.) Kolankiewicz M., WSiP S.A., Warszawa 1998, s. 29.

²¹ J. Brągiel, *Pogotowie opiekuńcze*, (w:) *Formy...*, dz. cyt., s. 208–209.

²² Tamże, s. 210.

²³ K. Ziątek, *Rodziny przysposobione w Polsce. Próba analizy akt sądowych*, „Psychologia Wychowawcza” 1974, nr 1, s. 102–104.

²⁴ B. Puzkiewicz-Stusio, K. Roguszka, *Bezpieczna adopcja*, (w:) *Bezpieczeństwo dziecka w okresie transformacji ustrojowej*, (red.) H. Górecka, Wyd. Decore, Olsztyn 1997, s. 251–252.

która istnieje między dzieckiem a rodzicami naturalnymi²⁵. Rodzice adopcyjni pełnią te same zadania i funkcje, co rodzice naturalni. Różnica polega jedynie na genecie biologicznej²⁶.

Adopcja, zwana inaczej „przysposobieniem, jest formą prawną, zmierzającą do najpełniejszego włączenia dziecka do nowej rodziny. [...] Celem przysposobienia jest stworzenie takiej więzi rodzinnej, która mimo braku pokrewieństwa biologicznego dałaby takie same prawa, jakie normalnie wynikają z pokrewieństwa, i stworzyłaby na zewnątrz taką sytuację, jaka istnieje normalnie między rodzicami a dziećmi”²⁷.

Istnieją trzy rodzaje adopcji – przysposobienia: pełne nieodwołalne, (zwane całkowitym), pełne i niepełne.

Przysposobienie całkowite występuje wówczas, gdy rodzice wyrazili zgodę na adopcję przed sądem opiekuńczym, bez wskazania osoby przysposabiającej. Następuje wtedy zerwanie i zatracenie więzi z rodzicami naturalnymi. Sporządzany jest nowy akt urodzenia dziecka, w którym wymienia się rodziców adopcyjnych. Wcześniejszy akt urodzenia nie może być ujawniony.

Przysposobienie pełne jest najczęściej orzekanym rodzajem adopcji. Wskutek niego ustają prawa i obowiązki wynikające z pokrewieństwa. Dziecko przyjmuje nazwisko adoptujących go rodziców. W przypadku tego rodzaju przysposobienia rzeczywiste pochodzenie nie ulega zatarciu. W akcie urodzenia znajduje się adnotacja o adopcji, co umożliwi poznanie prawdziwego pochodzenia.

Przysposobienie niepełne powoduje ograniczone skutki, i występuje rzadko. Jego konsekwencją jest ustanie władzy rodzicielskiej rodziców naturalnych, na co muszą wyrazić zgodę (od 1995 r. ich zgoda nie jest już wymagana). Rodzice adoptujący uzyskują takie same prawa jak w przypadku adopcji pełnych, różnica polega jednak na tym, iż rodzice naturalni mogą utrzymywać kontakt z dzieckiem, jeśli nie powoduje to zagrożenia dobra dziecka²⁸.

Przysposobienie dziecka do rodziny adopcyjnej następuje po uprzednim sprawdzeniu podmiotowych kwalifikacji starających się rodziców. Muszą oni mieć odpowiedni wiek, dobre zdrowie fizyczne i psychiczne,

²⁵ I. Wagner, *Rodzina adopcyjna*, (w:) *Formy pracy opiekuńczo-wychowawczej*, (red.) J. Brągiel, S. Badora, Wyd. WSP, Częstochowa 1997, s. 139.

²⁶ T. Borowska, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, (w:) *Teoretyczne podstawy pracy opiekuńczo-wychowawczej*, (red.) H. Gąsior, A. Winiarska, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1981, s. 80.

²⁷ A. Szyborska, *Sieroctwo społeczne*, Wyd. „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1969, s. 160–161.

²⁸ I. Wagner, *Rodzina...*, dz. cyt. s. 146–147.

ugruntowaną pozycję zawodową, nie mogą być karani, powinni posiadać pełnię praw cywilnych i obywatelskich oraz zdolność do czynności prawnych²⁹. Gdy te warunki są spełnione, następuje okres przystosowawczy dziecka do nowych rodziców. Z badań wynika, że musi upłynąć wiele miesięcy zanim dziecko nabierze zaufania do nowych opiekunów. Udana rodzina adopcyjna gwarantuje dziecku normalne życie, zapewniając mu prawidłowy rozwój fizyczny i umysłowy³⁰.

Polskie prawo dopuszcza możliwość rozwiązania stosunku przysposobienia, w sytuacji gdy zaistnieje ważny powód.

Inną formą opieki nad dzieckiem osieroconym jest – posiadająca już wiekową tradycję – rodzina zastępcza. Jest ona „formą całkowitej, okresowej opieki nad dzieckiem osieroconym lub z innych przyczyn pozbawionym opieki rodziców generacyjnych”³¹. Rodzina taka powstaje wówczas, gdy małżeństwo lub osoba nie pozostająca w związku małżeńskim bierze na wychowanie nie więcej niż 3 dzieci (wyjątek stanowią rodzeństwa). Między rodzicami zastępczymi a dziećmi powstają takie same skutki prawne jak przy adopcji³². Rozwiązanie z rodziną umowy o powierzenie dziecka następuje po upływie 3 miesięcy od jej wypowiedzenia przez jedną ze stron.

Do obowiązków rodziny zastępczej należą: „sprawowanie bieżącej pieczy nad dzieckiem, jego wychowywanie oraz reprezentowanie dziecka w dochodzeniu świadczeń przeznaczonych na jego utrzymanie”³³. Zakres zadań opiekuńczo-wychowawczych rodziny zastępczej nie różni się od zadań pełnionych przez rodzinę adopcyjną lub naturalną. Różnica polega na tym, że rodzice zastępczy muszą częściej kompensować braki rozwojowe swoich wychowanków³⁴. Ponadto rodzina zastępcza – w przeciwieństwie do adopcyjnej – otrzymuje na wychowanka pomoc materialną od państwa oraz znajduje się pod kontrolą i opieką odpowiedniej instytucji oświatowo-wychowawczej³⁵.

Dziecko zostaje umieszczone w rodzinie zastępczej na podstawie orzeczenia sądu opiekuńczego lub umowy zawartej między rodzicami

²⁹ B. Puskiewicz-Stusio, K. Roguszka, *Bezpieczna...*, dz. cyt., s. 251–252.

³⁰ *Teoretyczne...*, dz. cyt., s. 83–84.

³¹ E. Kozdrowicz, *System opieki nad dzieckiem opuszczonym*, (w:) *Zagrożone...*, dz. cyt., s. 35.

³² E. Kozdrowicz, *Rodzina zastępcza*, (w:) *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, (red.) D. Lalak, T. Pilch, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 1999, s. 242.

³³ S. Kawula, *Studia z pedagogiki społecznej*, Wyd. WSP, Olsztyn 1996, s. 376.

³⁴ M. Jamrożek, *Rodzina zastępcza*, (w:) *Encyklopedia Pedagogiczna*, (red.) W. Pomykała, PWN, Warszawa 1983, s. 704.

³⁵ S. Kawula, *Studia...*, dz. cyt., s. 377.

zastępczymi a terenowym organem administracji państwowej, na co zgodę wyrażają naturalni rodzice dziecka. Do takiej rodziny mogą być przyjęte dzieci w wieku od 3 do 10 lat. Najczęściej są to sieroty naturalne, dzieci rodziców z ograniczonymi, zawieszonymi prawami rodzicielskimi lub tych praw pozbawionych, dzieci niepełnosprawne, opóźnione w rozwoju lub wymagające szczególnej troski³⁶.

Rodzicami zastępczymi mogą zostać ci, co do których ma się pewność, że będą należycie wykonywali swoje obowiązki; posiadają obywatelstwo polskie i mieszkają w kraju; nie byli wcześniej pozbawieni praw rodzicielskich i opiekuńczych; mają nie mniej niż 24 lata, i są w sile wieku do wychowywania dzieci; są zdrowi fizycznie i psychicznie; mają odpowiednie warunki lokalowe i finansowe³⁷.

W Polsce istnieje kilka typów rodzin zastępczych. Przyjmując jako kryterium więź prawno-emocjonalną, można wyróżnić: rodziny zastępcze spokrewnione z dzieckiem (dziadkowie, starsze rodzeństwo) i zobowiązane do świadczeń alimentacyjnych; rodziny spokrewnione z dzieckiem, ale ze względu na dalszy stopień pokrewieństwa nie zobowiązane do alimentacji; rodziny obce, do których najczęściej trafiają wychowankowie państwowych placówek opiekuńczo-wychowawczych.

Kolejnym kryterium podziału rodzinnych form opieki nad dzieckiem osieroconym jest różnorodność sytuacji, w której może znaleźć się dziecko lub rodzina przyjmująca je na wychowanie. Wówczas wyróżnia się: rodziny spokrewnione z dzieckiem; rodziny preadopcyjne – które biorą dziecko na okres poprzedzający adopcję; rodziny zapewniające opiekę dzieciom ze środowisk zdemoralizowanych na czas ich wejścia w życie dorosłe; rodziny zapewniające dziecku opiekę czasową, bez zrywania kontaktów z rodziną naturalną, a nawet z nią współpracującą.

Ostatnie kryterium podziału stanowi specyfika pracy opiekuńczo-wychowawczej z dzieckiem. W tej kategorii są: rodziny opiekuńcze – przyjmują do siebie dzieci do 2. roku życia, oczekujące na przysposobienie; rodziny terapeutyczne – przyjmują dzieci z odchyleniami od normy rozwojowej; rodziny resocjalizacyjne – biorą na wychowanie dzieci wymagające specjalnych działań profilaktyczno-wychowawczych i resocjalizacyjnych³⁸.

Inną formą rodzinnej opieki całkowitej nad sierotami są rodzinne domy dziecka. Ich działalność oparto na – dawno już istniejących – założeniach

³⁶ Tamże, s. 378.

³⁷ A. Maksymowicz, *Pedagogika opiekuńcza*, Wyd. WSP, Olsztyn 1990, s. 96.

³⁸ S. Badora, *Rodzina zastępcza*, (w:) *Formy pracy...*, dz. cyt., s. 161–163.

pedagogicznych ceniących wartość wychowania rodzinnego³⁹. Były też wynikiem krytycznej oceny opieki zakładowej, ale przede wszystkim troski o stworzenie dobrych warunków życia dzieciom osamotnionym⁴⁰.

Rodzinny dom dziecka to placówka „dla dzieci pozbawionych opieki rodzicielskiej, realizująca zadania opieki całkowitej w warunkach naturalnego środowiska rodzinnego. Dom jest koedukacyjny i obejmuje opieką 6 wychowanków. W uzasadnionych przypadkach (np. rodzeństwa) liczba ta może być większa, nie może jednak przekraczać 12 wychowanków⁴¹. Do podstawowych zadań rodzinnego domu dziecka należą: zapewnienie wychowankom warunków najbardziej zbliżonych do panujących w rodzinnym domu, czyli dających możliwości pełnego rozwoju, zapewnienie możliwości nauki szkolnej, zdobycia zawodu oraz wyrobienie nawyku pracy, kultury osobistej, samodzielności i współżycia w społeczeństwie⁴².

Do tego rodzaju placówek kieruje się dzieci w wieku między 3. miesiącem a 15. rokiem życia, będące w tzw. normie rozwojowej, które są sierotami naturalnymi lub społecznymi. W miarę usamodzielniania się wychowanków tego domu, liczba dzieci uzupełniana jest zgodnie z zasadą, że najmłodszy z nich uzyskuje samodzielność wraz z osiągnięciem progu emerytalnego przez wychowawcę⁴³.

Podstawę przyjęcia do rodzinnego domu dziecka stanowi skierowanie wydane przez kuratora oświaty wraz z kompletem dokumentów dziecka oraz orzeczeniem sądu, w przypadku gdy było wydane. Prawa i obowiązki wychowanków określa statut placówki. Podobnie i pracownicy domu – wychowawcy, z chwilą podjęcia się tego zadania, muszą przestrzegać postanowień statutu. Wychowawcy rodzinnego domu dziecka otrzymują stałe wynagrodzenie za wykonywaną pracę, mają prawo do urlopu i wszelkie zabezpieczenia socjalne⁴⁴.

W dotychczasowej praktyce ukształtowały się trzy typy rodzinnych domów dziecka. Pierwszy, podstawowy, jest zbieżny z gniazdami sierocymi Kazimierza Jeżewskiego⁴⁵. Dom prowadzi małżeństwo, w którym ojciec pracuje (poza domem), a matka zajmuje się kreowaniem życia rodzinnego.

³⁹ S. Badora, *Rodzinny dom dziecka*, (w:) *Formy pracy...*, dz. cyt., s. 169.

⁴⁰ A. Kelm, *Odzyskane domy rodzinne*, WSiP, Warszawa 1976, s. 15.

⁴¹ *Elementarne...*, (red.) D. Lalak, T. Pilch, dz. cyt., s. 243.

⁴² A. Maksymowicz, *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 94.

⁴³ S. Badora, *Rodzinny...*, dz. cyt., s. 171.

⁴⁴ Tamże, s. 171–172.

⁴⁵ Por. U. Kamińska, *Zarys metodyki pracy opiekuńczo-wychowawczej w rodzinnych i instytucjonalnych formach wychowania*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003, s. 65.

W takim modelu liczba dzieci nie może być duża (maksymalnie 13), gdyż byłoby to zbyt wyczerpujące dla opiekunów i wiązałoby się z koniecznością zatrudnienia pomocy domowej.

Drugi typ rodzinnego domu dziecka charakteryzuje się tym, iż jest prowadzony przez oboje przybranych rodziców, traktowanych jako pracownicy tego domu. W tym przypadku liczba wychowanków jest większa, i tworzy się typowa rodzina wielodzietna.

Trzeci typ omawianej formy prowadzi jedna osoba, czyli jest to model zbliżony do niepełnej rodziny wielodzietnej⁴⁶.

Ostatnią formą rodzinnej opieki całkowitej nad dziećmi osieroconymi są wioski dziecięce. Polską koncepcję tych wiosek opracował Kazimierz Jeżewski – twórca gniazd sierocych. Do jego dorobku nawiązano w połowie lat 50. Zasługi w zakresie nowatorskiego rozwijania koncepcji gniazd sierocych ma Koło Przyjaciół Dzieci im. Kazimierza Jeżewskiego⁴⁷.

Celem usprawnienia organizacji „gniazd” Jeżewski zgrupował trzy z nich w tzw. wioskę. Proponował sfinalizowanie tego pomysłu w setną rocznicę śmierci T. Kościuszki, dlatego wioski te otrzymały nazwę kościuszkowskich. Pierwsza z nich powstała w 1909 r. w Stanisławczyku pod Przemysłem⁴⁸. Po śmierci Jeżewskiego w 1949 r. idea tych wiosek na wiele lat znikła, jednakże później znowu się odrodziła, i to nie tylko w Polsce, lecz również w innych krajach.

Do zakładowych form opieki nad dziećmi osieroconymi zalicza się domy małego dziecka i domy dziecka.

Domy małego dziecka stanowią szczególny rodzaj domów dziecka dla dzieci do lat trzech. Pierwszeństwo przyjęcia do nich mają dzieci osierococone, opuszczone, dzieci rodziców pozbawionych władzy rodzicielskiej lub chorych, którzy nie mogli zaopiekować się potomstwem. Do tych instytucji mogą być także przyjęte kobiety oczekujące dziecka i matki karmiące oraz kobiety, których mężowie odbywają służbę wojskową.

Dom małego dziecka umożliwia podopiecznym prawidłowy rozwój fizyczny i umysłowy, matkom zaś opiekę położniczą. Domem zawiaduje

⁴⁶ A. Kelm, *Model rodzinnego domu dziecka*, (w:) *Pedagogika opiekuńcza*, (red.) J. Wołczyk, M. Balcerek, M. Jakubowski, J. Płoski, E. Trempała, M. Winiarski, Wyd. WSP, Warszawa 1997, s. 180–182.

⁴⁷ Koło Przyjaciół Dzieci im. Kazimierza Jeżewskiego zostało założone w 1957 roku.

⁴⁸ J. Domańska, *Opieka nad dzieckiem osieroconym w poglądach i praktyce wybranych pedagogów okresu międzywojennego*, (w:) „Wychowanie na co dzień” 2004, Nr 6 (129), s. 20.

kierownik z pomocą komisji doradczej oraz przedstawicieli organizacji społecznych⁴⁹.

Domy dziecka zaś, to placówki opiekuńczo-wychowawcze, socjalizacyjne, zapewniające całodobową opiekę i wychowanie swoim wychowankom, mających powyżej trzeciego roku życia, których to rodzice okresowo bądź trwale nie mogą, nie potrafią lub nie chcą stworzyć właściwych warunków życia i rozwoju. Do tych placówek dzieci trafiają dopiero po wyczerpaniu możliwości znalezienia rodziny adopcyjnej czy zastępczej. Umieszczenie dziecka w domu dziecka powinno służyć reintegracji rodziny, przywróceniu kompetencji wychowawczych rodzicom⁵⁰.

Prawny charakter opieki „określa głównie to, że stanowi ona system zabezpieczeń i świadczeń prawnie zagwarantowanych, wynikających z uznanych lub nadanych przez władzę ustawodawczą państwa uprawnień jednostkom niezdolnym do samodzielnej egzystencji, mieszczącym się w kategorii „podopieczny”, do korzystania z nich i przypisanych określonym osobom lub instytucjom nieodwołalnego obowiązku ich urzeczywistnienia”⁵¹. Stąd właśnie świadczenia te określają normy prawne⁵² odnoszące się do odpowiednich instytucji, które je realizują. Do zakresu opieki prawnej zalicza się zatem tworzenie i prowadzenie zaleconych, kompensacyjnych form opieki, jaką sprawują placówki opiekuńczo-wychowawcze.

Najbardziej podstawowe normy prawne dotyczące opieki są zawarte w konstytucji⁵³, ustawach oraz przepisach wydanych przez właściwe resorty.

Podstawę prawną do organizowania i działalności instytucji opiekuńczo-wychowawczych w pierwszych latach powojennych stanowiła Ustawa o opiece społecznej z dn. 16 sierpnia 1923 r.⁵⁴. Podkreślano w niej wychowawczy charakter opieki, zwłaszcza starania o przygotowanie zawodowe sierot. Natomiast jej mankamentem było łączenie opieki nad dziećmi z opieką nad dorosłymi. Odpowiedzialnymi za opiekę uczyniono samorządy terytorialne⁵⁵. Ustawa ta na przestrzeni lat 1945–1989 nie była anulowana, jednakże

⁴⁹ M. Kolankiewicz, *Domy małych dzieci*, (w:) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, (red.) T. Pilch, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 757–759.

⁵⁰ W. Terlecka, *Dom dziecka*, (w) *Encyklopedia...*, dz. cyt., s. 733 – 734.

⁵¹ Z. Dąbrowski, F. Kulpiński, *Pedagogika opiekuńcza...*, dz. cyt., s. 149–150.

⁵² B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *O prawach dziecka*, Toruń 1994, s. 14–17.

⁵³ Z. Dąbrowski, F. Kulpiński, *Pedagogika opiekuńcza...*, dz. cyt., s. 151–152.

⁵⁴ Dz. U. 1923, nr 92 poz. 726.

⁵⁵ S. Badora, *Uczucia i profesjonalizm. O formach opieki zastępczej*, Wyd. WSP, Częstochowa 1998, s. 28.

wydane w tym czasie inne akty normatywne spowodowały, że utraciła swoje znaczenie⁵⁶.

Istotną regulację podstaw organizacyjno-prawnych opieki nad dziećmi osieroconymi w Polsce Ludowej wprowadziła Uchwała Rady Ministrów z 12 czerwca 1945 r.⁵⁷ o podziale kompetencji w zakresie opieki nad dzieckiem. Uchwała ta znalazła następnie potwierdzenia ustawowe:

- ustawą z dnia 4 lutego 1950 r.⁵⁸ przekazano Ministrowi Zdrowia opiekę nad dzieckiem do lat trzech,
- ustawą z dnia 7 kwietnia 1949 r.⁵⁹ przekazano Ministrowi Oświaty opiekę nad dzieckiem od trzeciego do osiemnastego roku życia.

Ukształtował się wówczas system, w którym opiekę nad dzieckiem sprawowały trzy resorty:

- nad dziećmi małymi (do trzech lat); chorymi i niepełnosprawnymi – resort zdrowia;
- nad dziećmi, które weszły w konflikt z prawem – resort sprawiedliwości;
- nad dziećmi starszymi – resort oświaty.

Dalszy rozwój podstaw prawnych opieki nad dzieckiem przebiegał dwoma torami: 1) przez wydawanie przepisów mających na celu określenie podstawowych dziedzin zabezpieczenia społecznego oraz ustalenie zakresu świadczeń o charakterze powszechnym i obowiązkowym; 2) przez wydawanie przepisów szczegółowych, które miały określić model normatywny funkcjonowania opieki⁶⁰.

W 1948 r. wydano uzupełnioną Kartę Praw Dziecka, zwaną inaczej Deklaracją Genewską, wg której „ludzkość powinna dać dziecku wszystko, co ma najlepszego”⁶¹. Do głównych postanowień należało m.in. zapewnienie sierocie i dziecku opuszczonemu opieki i pomocy. Karta Praw Dziecka zakładała ochronę każdego dziecka, bez względu na rasę, narodowość i wyznanie⁶².

Dnia 20 marca 1950 r. wydano ustawę o terenowych organach jednolitej władzy państwowej⁶³, w związku z czym ustalenia przedwojennej ustawy o opiece społecznej praktycznie straciły swą moc. Ustawa o terenowej władzy

⁵⁶ J. Raczkowska, *Wychowanie w domu dziecka*, WSiP, Warszawa 1983, s.12.

⁵⁷ Dz. U. 1945, nr 65, poz. 389.

⁵⁸ Dz. U. 1950, nr 5, poz. 49.

⁵⁹ Dz. U. 1949, nr 25, poz. 175.

⁶⁰ A. Kelm, *Formy...*, dz. cyt., s. 235.

⁶¹ M. Balcerek, *Prawa dziecka*, PWN, Warszawa 1989, s. 119.

⁶² Tamże, s. 119.

⁶³ Dz. U. 1950, nr 14, poz. 130.

państwowej zniosła związki samorządu terytorialnego, a wypełniane przez nie zadania opiekuńcze przekazała państwu. Od tego czasu podstawy prawne opieki nad dzieckiem były tworzone przez ogólne przepisy zabezpieczenia społecznego oraz przepisy szczegółowe, wydawane przez resorty: oświaty, opieki społecznej i sprawiedliwości.

Kolejną podstawą prawną, na której oparto wszystkie inne przepisy prawne, była Konstytucja PRL z dn. 22 lipca 1952 r.⁶⁴. Gwarantowała ona m.in. prawo do opieki, ochronę rodziny oraz deklarowała szczególnie troskliwe zajęcie się wychowaniem młodzieży oraz zapewnienie jej jak najlepszych możliwości rozwoju⁶⁵.

Ważnym dokumentem określającym prawa dziecka (o zakresie międzynarodowym) była Deklaracja Praw Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1959 r. Wskazano w niej na konieczność poszanowania i ochrony praw dziecka; postulowano zapewnienie: odpowiednich warunków do rozwoju i wychowania dziecka, możliwości zdobycia wykształcenia, wsparcia rodziny w wypełnianiu zadań wobec dzieci, ochronę w sytuacjach zagrożenia oraz przed wyzyskiem i dyskryminacją, przygotowanie do życia samodzielnego, zaszczepienie wartości i ideałów ogólnoludzkich⁶⁶.

Ze względu na temat pracy warto przytoczyć 6. zasadę Deklaracji⁶⁷: „Do pełnego i harmonijnego rozwoju osobowości dziecko potrzebuje miłości i zrozumienia. Powinno ono, jeżeli to możliwe, wzrastać pod opieką i odpowiedzialnością swoich rodziców, a w każdym razie w atmosferze uczucia i bezpieczeństwa moralnego i materialnego. [...] Społeczeństwo i władze publiczne powinny mieć obowiązek roztaczania socjalnej opieki nad dzieckiem pozbawionym właściwych środków do życia”⁶⁸.

Deklaracja Praw Dziecka stanowiła „w pewnym sensie światowy program i wyraz zasad, którymi powinny się kierować państwa, rodziny i poszczególni ludzie w działalności wychowawczej i opiekuńczej w stosunku do dzieci”⁶⁹. W ocenie S. Wołoszyna, Deklarację Praw Dziecka i Konwen-

⁶⁴ Dz. U. 1952, nr 33, poz. 232 z późniejszymi zmianami.

⁶⁵ Chodzi głównie o art. 68, 58, 59, 60, 61, 67. *Konstytucja i podstawowe akty ustawodawcze Polski Rzeczypospolitej Ludowej*. Wyd. Prawnicze, Warszawa 1952.

⁶⁶ M. Balcerk, *Prawa...*, dz. cyt., s. 134, 139.

⁶⁷ Deklaracja Praw Dziecka składa się z 10 szczegółowo sprecyzowanych rozdziałów – zasad praw dziecka.

⁶⁸ *Deklaracja Praw Dziecka*, (w:) Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, t. III, (wyb. i oprac.) S. Wołoszyn, PWN, Warszawa 1966, s. 755.

⁶⁹ Tamże, s. 753.

cję o Prawach Dziecka⁷⁰ „można uważać za najpełniejsze sformułowanie współczesnych pożądanych zasad – za współczesne „credo pedagogiczne”, na jakim powinny się opierać systemy edukacyjne oraz wszelka działalność opiekuńcza i wychowawczo-oświatowa w stosunku do dzieci i młodzieży”⁷¹.

W lipcu 1961 r. wydano Ustawę o rozwoju systemu oświaty i wychowania⁷², w której określono, że placówki opiekuńczo-wychowawcze mogą być prowadzone przez określone podmioty „tylko za zezwoleniem Ministra Oświaty, na określonych przez niego zasadach i warunkach i pod jego nadzorem”⁷³. Dla dzieci i młodocianych pozbawionych całkowicie lub częściowo opieki rodzicielskiej – w myśl Ustawy – „organizuje się ośrodki i inne placówki opiekuńczo-wychowawcze lub opiekę w rodzinach zastępczych”⁷⁴. Ustawa regulowała także sprawy kształcenia i kwalifikacji wychowawców. Wychowawcą mogła być osoba mająca odpowiednie kwalifikacje naukowe, zawodowe, pedagogiczne, moralne, ideowe i fizyczne⁷⁵.

Istotne znaczenie w opiece nad dzieckiem miały także postanowienia prawa rodzinnego i opiekuńczego. Zmiany w tym zakresie zmierzały do rozszerzenia i scalenia unormowań prawa rodzinnego i opiekuńczego. Znalazło to wyraz w Kodeksie Rodzinnym i Opiekuńczym uchwalonym 25 lutego 1964 r.⁷⁶ Kodeks rodzinny i opiekuńczy określał m.in. sytuacje wymagające działań kompensacyjnych (w przypadku źle funkcjonującej rodziny własnej). Stanowił on, iż działania takie powinny być podejmowane w przypadku, gdy: żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska; rodzice są nieznani; lub zachodzi ku temu prawny powód (art. 93 § 2; art. 145 § 2). Inną przyczyną było zagrożenie dziecka z powodu niewłaściwego wykonywania obowiązków rodzicielskich (art. 109). Wymienione sytuacje uzasadniały umieszczenie dziecka w placówce opiekuńczo-wychowawczej, jaką jest dom dziecka. Tak więc, zachowując prymat rodziny w wychowaniu dzieci, państwo – strzegąc interesu dziecka – miało możliwość ingerencji w kwestiach sprawowanej przez rodziców władzy nad dzieckiem i – w sytuacjach skrajnych – pozbawienia tej władzy.

⁷⁰ Konwencja o Prawach Dziecka została przyjęta 20 listopada 1989 r. przez Ogólne Zgromadzenie ONZ. Polska ratyfikowała Konwencję w 1991 r.

⁷¹ S. Wołoszyn, *Rozwój i zmienność wychowania i kształcenia*, (w:) *Pedagogika*, t. I, (red. nauk.) Z. Kwieciński, B. Śliwerski, PWN, Warszawa 2003, s. 176.

⁷² Dz. U. 1961, nr 32, poz. 160.

⁷³ Źródła do dziejów..., dz. cyt., s. 747.

⁷⁴ Tamże, s. 743.

⁷⁵ Tamże, s. 745.

⁷⁶ Dz. U. 1964, nr 9, poz. 59.

Z ww. prawodawstwa względem dziecka wynika, że „rozwiązywanie problemów opiekuńczych i wypełnianie zadań opiekuńczo-wychowawczych wobec dzieci wymaga całościowego rozpatrywania sytuacji rodzinnej dziecka. [...] Rodzina jest głównym podmiotem opieki nad dzieckiem. Los dziecka sprzężony jest z losem rodziny”⁷⁷.

Podsumowanie

Opisywana przeze mnie opieka nad dzieckiem (w przedziale lat 1945 – 1989) od zawsze rozumiana była jako działalność opiekuńczo-wychowawcza, która mieści się w zakresie opieki międzyludzkiej.

Prawidłowo, opiekę tę powinna sprawować rodzina, lecz jeśli rodzina – z różnych powodów – nie była w stanie jej zapewnić, obowiązki przejmowało państwo. Od dawna wśród zadań polityki społecznej znajdowały się i te, dotyczące dzieci, szczególnie sierot. W zakres tych zadań wchodziło wspieranie rodziny, zapobieganie przemocy i zaniedbywaniu dzieci; czuwanie nad ich prawidłowym rozwojem; podejmowanie określonych działań w sytuacji wszelkich zagrożeń dobra dziecka; oraz zapewnienie opieki (stałej lub tymczasowej) dzieciom pozbawionym domu rodzinnego.

Prawny charakter opieki (w wyżej wymienionym okresie) stanowił system zabezpieczeń i świadczeń prawnie zagwarantowanych, wynikających z uznanych lub nadanych przez władzę ustawodawczą państwa uprawnień jednostkom niezdolnym do samodzielnej egzystencji, mieszczącym się w kategorii „podopieczny”, do korzystania z nich i przypisanych określonym osobom lub instytucjom nieodwołalnego obowiązku ich urzeczywistnienia. Stąd właśnie świadczenia te określały normy prawne odnoszące się do odpowiednich instytucji, które je realizowały. Do zakresu opieki prawnej zalicza się zatem tworzenie i prowadzenie zaleconych, kompensacyjnych form opieki, jaką sprawują placówki opiekuńczo-wychowawcze.

Najbardziej podstawowe normy prawne dotyczące opieki zawarte zostały w konstytucji, ustawach oraz przepisach wydanych przez właściwe resorty.

Bibliografia

- Badora S., *Rodzina zastępcza*, (w:) *Formy pracy opiekuńczo-wychowawczej*, (red.) J. Brągiel, S. Badora, Wyd. WSP, Częstochowa 1997.
- Badora S., *Rodzinny dom dziecka*, (w:) *Formy pracy opiekuńczo-wychowawczej*, (red.) J. Brągiel, S. Badora, Wyd. WSP, Częstochowa 1997.

⁷⁷ A. Kelm, *Formy...*, dz. cyt., s. 238.

- Badora S., *Uczucia i profesjonalizm. O formach opieki zastępczej*, Wyd. WSP, Częstochowa 1998.
- Balcerek M., *Prawa dziecka*, PWN, Warszawa 1989.
- Borowska T., *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, (w:) *Teoretyczne podstawy pracy opiekuńczo-wychowawczej*, (red.) H. Gąsior, A. Winiarska, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1981.
- Dąbrowski Z., Kulpiński F., *Pedagogika opiekuńcza. Historia, teoria, terminologia*, Wyd. UWM, Olsztyn 2000.
- Dąbrowski Z., *Pedagogika opiekuńcza (pedagogika opieki) jako dyscyplina naukowa*, Toruń 1987.
- Dąbrowski Z., *Pedagogika opiekuńcza w zarysie, cz. 2.*, Wyd. UWM, Olsztyn 1995.
- Dąbrowski Z., Kulpiński F., *Pedagogika opiekuńcza. Historia, teoria, terminologia*, Wyd. UWM, Olsztyn 2000.
- Deklaracja Praw Dziecka*, (w:) *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, t. III, (wyb. i oprac.) S. Wołoszyn, PWN, Warszawa 1966.
- Domańska J., *Opieka nad dzieckiem osieroconym w poglądach i praktyce wybranych pedagogów okresu międzywojennego*, (w:) „Wychowanie Na Co Dzień” 2004, Nr 6 (129).
- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1923 r., nr 92 poz. 726.
- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty 1945, nr 65, poz. 389.
- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty 1949, nr 25, poz. 175.
- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty 1950, nr 5, poz. 49.
- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty 1950, nr 14, poz. 130.
- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty 1952, nr 33, poz. 232.
- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty 1961, nr 32, poz. 160.
- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty 1964, nr 9, poz. 59.
- Gronowska B., Jasudowicz T., Mik C., *O prawach dziecka*, Wyd. Comer, Toruń 1994.
- Jamrożek M., *Rodzina zastępcza*, (w:) *Encyklopedia Pedagogiczna*, (red.) W. Pomykało, PWN, Warszawa 1983.
- Kamińska U., *Zarys metodyki pracy opiekuńczo-wychowawczej w rodzinnych i instytucjonalnych formach wychowania*, Wyd. UŚ, Katowice 2003.
- Kawula S., *Studia z pedagogiki społecznej*, Wyd. WSP, Olsztyn 1996.
- Kelm A., *Model rodzinnego domu dziecka*, (w:) *Pedagogika opiekuńcza*, (red.) J. Wołczyk.
- M. Balcerek, M. Jakubowski, J. Płoski, E. Trempała, M. Winiarski, Wyd. WSP, Warszawa 1997.

- Kelm A., *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, WSiP, Warszawa 1983.
- Kelm A., *Odzyskane domy rodzinne*, WSiP, Warszawa 1976.
- Kolankiewicz M., *Domy małych dzieci*, (w:) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, (red.) T. Pilch, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
- Konstytucja i podstawowe akty ustawodawcze Polski Rzeczypospolitej Ludowej*.
Wyd. Prawnicze, Warszawa 1952.
- Kozdrowicz E., *Rodzina zastępcza*, (w:) *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, (red.) D. Lalak, T. Pilch, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
- Kozdrowicz E., *System opieki nad dzieckiem opuszczonym*, (w:) *Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki*, (red.) Kolankiewicz M., WSiP S A, Warszawa 1998.
- Kuźma J., *Koncepcje zmian w systemie opieki nad dziećmi osieroconymi i opuszczonymi*, (w:) *Stan i koncepcje rozwoju opieki i wychowania w Polsce*, (red.) Z. Brańka, J. Kuźma, Wyd. WSP, Kraków 1996.
- Maksymowicz A., *Pedagogika opiekuńcza*, Wyd. WSP, Olsztyn 1990.
- Puszkiewicz-Stusio B., Roguszka K., *Bezpieczna adopcja*, (w:) *Bezpieczeństwo dziecka w okresie transformacji ustrojowej*, (red.) H. Górecka, Wyd. Decore, Olsztyn 1997.
- Raczkowska J., *Wychowanie w domu dziecka*, WSiP, Warszawa 1983.
- Stelmaszuk Z. Kolankiewicz M., *Opieka nad dzieckiem*, (w:) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. III, (red.) Pilch T., Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
- Szyborska A., *Sieroctwo społeczne*, Wyd. „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1969.
- Wagner I., *Rodzina adopcyjna*, (w:) *Formy pracy opiekuńczo-wychowawczej*, (red.) J. Brągiel, S. Badora, Wyd. WSP, Częstochowa 1997.
- Winiarski M., *Przedmiot i struktura pedagogiki opiekuńczej*, (w:) *Pedagogika opiekuńcza – podstawy metodologiczne i wybrane kierunki opieki nad dzieckiem*, (red.) Trempała E., Warszawa 1992.
- Wołoszyn S., *Rozwój i zmienność wychowania i kształcenia*, (w:) *Pedagogika*, t. I, (red. nauk.) Z. Kwieciński, B. Śliwerski, PWN, Warszawa 2003.
- Źródła do pedagogiki opiekuńczej*, (red.) I. Lepalczyk, PWN, Warszawa 1988.
- Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki*, (red.) Kolankiewicz M., WSiP S.A., Warszawa 1998.
- Ziątek K., *Rodziny przysposobione w Polsce. Próba analizy akt sądowych*, „Psychologia Wychowawcza” 1974, nr 1.